

Zegel en wapen van de stad Montfoort

door N. Plomp

Het stadszegel

In vroeger tijd gebruikte men ter bekrachtiging van een oorkonde een zegel. Dat was een afdruk in was — later in lak — van een zegelstempel.

Toen Montfoort in 1329 stadsrechten verkreeg ging het bestuur van de nieuwe stad in bepaalde zaken zelfstandig handelen. Daarbij behoorde ook het bekrachtigen van afspraken die het stadsbestuur maakte. Men heeft daarom waarschijnlijk reeds spoedig na de verwerving van stadsrechten een eigen zegelstempel laten vervaardigen.

De oudste bewaard gebleven afdrukken ervan dateren uit het jaar 1353. In dat jaar geraakte burggraaf Zweder in conflict met de bisschop van Utrecht, met het gevolg dat deze op 12 mei 1353 met een leger voor Montfoort verscheen om het te belegeren. De burggraaf liet het zover niet komen en onderwierp zich reeds de volgende dag.

Die onderwerping werd vastgelegd in een tweetal oorkonden. In de eerste beloofde de burggraaf de hoge heerlijkheid in de Montfoortse gerechten terug te geven aan de bisschop. Het huis en de lage gerechten, die hij door de voorafgaande oorlog had verbeurd, kreeg hij opnieuw van de bisschop in leen. Voortaan zou men van alle vonnissen die in Zweders gerechten waren geweest ongehinderd in beroep kunnen gaan bij de bisschop. Verder beloofde de burggraaf onder meer dat hij en de inwoners van het kerspel Montfoort de grachten om de stad *Montforde* zouden dempen en de vestingwerken afbreken. De vesting zou niet worden hersteld zonder toestemming van de bisschop en de stad Utrecht. Voorts werden afspraken gemaakt over de vorm van de brug over de IJssel. De burggraaf bezegelde deze oorkonde en op zijn verzoek werd de overeenkomst mede bekrachtigd met *den ghemenen seghel der scepene ende der kerspellude van Montforde*. In een afzonderlijke oorkonde erkenden schout, schepenen en gemene buren van *Montfoerde* en de andere gemene buren wonende in het kerspel Montfoort de bisschop als hun landsheer en beloofden voorts dat zij de stad niet zouden versterken zonder goedkeuring van de bisschop en de stad Utrecht. Deze oorkonde werd bekrachtigd met *den seghel van Montforde vorgheuoemt*, terwijl de burggraaf meezeigde¹.

In 1378 was een nieuwe vrede nodig nadat burggraaf Hendrik het onderspit had moeten delven tegen bisschop Floris van Wevelinkhoven. De vredesvoorwaarden werden door de ingezetenen der stad Montfoort meebezigeld met *het gemeyne segel der stede van Montforde*².

Aan de beide oorkonden van 1353 en aan die van 1387 hangen afdrukken in groene was van hetzelfde zegelstempel (Afb. 1). Het zegel heeft een middellijn van 3 cm. en vertoont een poort met aan weerszijden ervan een molenijzer. Het randschrift luidt: *S. der poerten van Montfoerde* (S. is een afkorting van sigillum = zegel).

De poort is een eenvoudig gebouw zonder torens, voorzien van een zadeldak, kantelen en een valhek.

Ter weerszijden van de poort prijkt een molenijzer, ontleend aan het wapen van de burggraven van Montfoort uit het geslacht De Rovere. Zij voerden in hun wapen drie molenijzers, geplaatst 2 en 1. Het heraldische molenijzer is ontleend aan een onderdeel van de maalgang van een korenmolen en wel aan de rij, een vaste smeedijzeren koppeling tussen de molenspil en de bovenste maalsteen, de looper. De meest voorkomende vorm is de viertakrij, dus met vier armen. In het midden van de rij zit een vierkant gat, overeenkomende met de vierkante spilkop. De rij past met dat gat precies op de spilkop en klemt daar vast op door de druk van de looper. De vier takken van de rij worden in de rijngaten van de looper met

1. *Het 14e eeuwse stadszegel (vergroot).*

houten klossen vastgespied. Wanneer de molenspil in draaiende beweging wordt gebracht, draait dus de looper mee en wordt het koren fijngemalen tussen de beide molenstenen, de looper en de ligger³.

In het stadszegel van Montfoort staat de poort, die te beschouwen is als een symbool van de stadsvrijheid, ingeklemd tussen de molenijzers uit het wapen van de burggraven. Een goede symboliek voor de werkelijkheid: een beperkte vrijheid binnen de belangensfeer van de burggraaf.

Een illustratie van de afhankelijkheid van de stad geeft wellicht het volgende. In het gemeentearchief van Woerden berusten een aantal overeenkomsten met andere steden waarin wederzijds van het recht van exue wordt afgezien. Dit recht was verschuldigd wanneer iemand zijn vermogen — of een erfenis — naar een andere stad overbracht. In Woerden werden zulke overeenkomsten gemaakt met Oudewater (1538) en met Leiden, Schoonhoven en Utrecht (alle 1599). In 1539 werd een dergelijke regeling getroffen met burggraaf Joos van Montfoort. Het contract gold heel zijn gebied, inclusief de stad Montfoort. Het werd uitsluitend door de burggraaf bezegeld, terwijl de overeenkomsten met de overige genoemde steden voorzien zijn van de zegels van die steden⁴.

De sterke invloed van de burggraven heeft er misschien toe geleid dat het stadszegel betrekkelijk weinig werd gebruikt. Het oudste stempel is tenminste vier eeuwen lang in gebruik gebleven.

Behalve de eerder genoemde afdrucken uit 1353 en 1387, zijn er afdrucken van bekend aan oorkonden uit de jaren 1451, 1461, 1537, 1549, 1551, 1552, 1554, 1555, 1556 en 1568⁵. In de meeste gevallen betreft het oorkonden die door Montfoort samen met de overige Stichtse steden (Utrecht, Amersfoort, Rhenen en Wijk bij Duurstede) werden bezegeld als lid van de Staten van Utrecht. Het zijn voornamelijk rentebrieven ten laste van de Staten.

Een ander gebruik van het Montfoortse zegelstempel is bekend uit de achttiende eeuw. In het Gemeentearchief van Woerden is een reeks akten van indemniteit (= schadeloosstelling) voorhanden, waarvan er verscheidene zijn afgegeven door het stadsbestuur van Montfoort. In deze akten verklaarde de stad zich bereid Montfoortenaars die naar Woerden verhuisden te onderhouden indien zij tot armoede zouden vervallen. Van de Woerdense verzameling zijn zestien akten afgegeven door het stadsbestuur van Montfoort. Op drie onbezegelde akten na zijn zij voorzien van het opgedrukt zegel van de stad. Uit de jaren 1727 tot 1741 zijn dat afdrucken van het oude stempel, dat toen al ongeveer vier eeuwen in gebruik was. Het werd als vanouds afgedrukt in was, maar omdat een zegelafdruk in was op papier geplakt veel sneller verbrokkelt dan een uithangend zegel, legde men een stukje papier over de was en maakte daarin de afdruk. Als het zegel verbrokkelde werd het nog bijeengehouden door het papier erover. Later, door de zeevaart op Indië, kwam de zegellak in gebruik en ging men dat materiaal gebruiken voor opgedrukte zegels.

2. Het midden-18e eeuwse stadszegel (vergroot).

In Montfoort was dat omstreeks 1750. Er werd een nieuw stempel gemaakt met een middellijn van 4,2 cm. (Afb. 2). Het vertoont het stadswapen — waarover hieronder meer — met daaromheen het randschrift *SIGILLUM CIVITATIS MONTFORTENSIS* (zegel van de stad Montfoort). Afdrucken hiervan in lak onder een papieren ster zijn bewaard op akten uit de jaren 1759 tot en met 1799.

3. Het laat-18e eeuwse stadszegel (vergroot).

Op twee akten uit 1800 en 1802 zijn afdrucken van weer een nieuw stempel te zien (Afb. 3). Dit stempel werd rechtstreeks in de lak afgedrukt. Het zegel is ovaal, met een breedte van 2,8 cm. en een lengte van 3,4 cm. Het stadswapen wordt in dit zegel gedekt door een vijfbladige kroon en twee leeuwen fungeren als schildhouders. Het randschrift luidt hier *SIGILLUM CIVITATIS MONTFVRTENSIS*⁶.

Het stadswapen

De oudste thans bekende vermelding van het stadswapen dateert uit het jaar 1617, toen de Nieuwe Vaart van Montfoort naar Linschoten gereed kwam. De eerste schipper die van de vaart gebruik maakte werd vereerd met een vlag waarin het stadswapen werd gezet⁷. Bij dezelfde gelegenheid werd een penning geslagen die werd uitgereikt aan degenen die het opzicht hadden gehad over de werkzaamheden. Van Loon geeft er een afbeelding van (Afb. 4). De penning geeft dezelfde voorstelling als het stadszegel, maar de poort is vervangen door een ronde gekanteelde toren met schilddak, waarop twee vaantjes. Ter weerszijden van de toren een molenijzer.

Diezelfde voorstelling zien we ook terug in het stadswapen. Uit de zeventiende eeuw zijn er enkele gravures waarop het is afgebeeld. Twee daarvan zijn in deze publicatie als illustratie

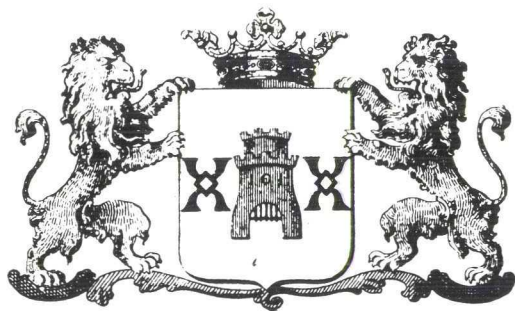
4. Montfoortse gedenkpenning, 1617.

opgenomen bij de rede van Dr. C. Dekker (Afb. 2 en 3 aldaar). Op de gravure van ca. 1620 is in het wapen een stadspoort te zien die sterke overeenkomst vertoont met de poort in het oude stadszegel. De gravure van ca. 1660 laat, evenals de gedenkpenning uit 1617 en de beide achttiende eeuwse stadszegels, een ronde toren zien. De toren heeft een schilddak waarop twee vaantjes staan. Achttiende eeuwse schrijvers noemen steeds de toren een burg.

Zo gaf Van Loon in 1726 van de penning van 1617 de volgende — onjuiste — beschrijving bij de afbeelding: *Het wapenschild der stad Montfoort, zijnde een roode burg op eenen zilveren grond en tusschen twee molenijzers, staat op de voorzijde; binnen dit randschrift: CIVITAS MONTFORTIA 1617*⁸.

Op de bekende achttiende eeuwse prent van de commanderij naar een tekening van J. de Beyer⁹ is te zien hoe op de stoep van het stadhuis twee leeuwen prijken, volgens een schrijver uit 1760 *houdende ieder met hunne klauwen het wapen van de stad, zijnde een burcht en ter wederzijde een rij*¹⁰. In een werk uit 1772 wordt het omschreven als *een roode burgt op een wit veld, met een rood molenijzer op het zelfde veld, aan elke zijde*¹¹.

De verandering van de stadspoort in een burg werd compleet bij de officiële bevestiging van het gemeentewapen van Montfoort op 10 juni 1818 door de Hoge Raad van Adel¹². Het wapen werd toen omschreven als *Van zilver, beladen met een roode burg en verzeld ter wederzijde door een zwart molenijzer; het schild gedekt door een goude kroon en ter wederzijde vastgehouden door een klimmende leeuw in natuurlijke kleur* (Afb. 5).

5. Het in 1818 vastgestelde stadswapen.

Op de bijbehorende afbeelding is een ronde toren te zien met dubbele kantelen en een valhek. Het dak met vaantjes is verdwenen. De molenijzers zijn zwart. Als we de schrijver uit 1772 mogen geloven zouden zij rood behoren te zijn; de overige achttiende eeuwse schrijvers vermelden de kleur niet.

Met de vaststelling van het gemeentewapen in 1818 kwam aan de veranderingen in het wapen een einde. Hoewel in de praktijk natuurlijk sindsdien vele afwijkende afbeeldingen zijn gebruikt, is het officiële gemeentewapen nog steeds zo als dat in 1818 is omschreven en afgebeeld.

Noten

1. RA Utrecht, Bisschoppelijk archief nr. 58-1 en 2.
2. Ibidem nr. 59-1.
3. A. Bicker Caarten, De molen in ons volksleven, Leiden 1958, blz. 163.
4. GA Woerden, kast 1 nr. 1 (27a, 28, 45, 46, 47).
5. 1451 en 1536: L.Ph.C. van den Bergh, Beschrijving der vroegere Nederlandsche gemeentezegels in het Rijksarchief en ook elders bewaard, 's-Gravenhage 1878, blz. 71; 1461: RAU, Sint Pieter nr. 542; 1552 en 1556: RAU, Oudmunster nr. 2468; 1552, 1554, 1555, 1556: RAU, Sint Marie nr. 1722 en 2675; 1549, 1554 en 1568: GAU, Bewaarde archieven nr. I 648; 1551: nr. II 1781; 1555, 1556; nr. II 978 en 979.
6. GA Woerden, kast 2 nr. 74.
7. J.G.M. Boon, De nieuwe Vaart van Montfoort naar Linschoten, in: Heemtijdinghen, nr. 22 (1968), blz. 17.
8. G. van Loon, Nederlandsche Historiepenningen, 's-Gravenhage 1726, dl. II blz. 100 en 101.
9. De Johanniter Orde en haar Commanderij Montfoort, Montfoort 1976, blz. 27 en omslag.
10. Geheym-schrijver van staat en kerke der Vereenigde Nederlanden, beginnende met die van de provincie Utrecht, Utrecht 1760, blz. 103.
11. Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden, dl. XII, Amsterdam 1772, blz. 115.
12. K. Sierksma, De gemeentewapens van Nederland, Utrecht 1960, blz. 95 en 211.